

RÁKÓCZY ROZÁLIA

VOLT-E A HADI LAPNAK TÜZÉRSÉGI MELLÉKLAPJA 1849-BEN?

„A sajtó minden közösség történetének alakítója és egyúttal tükrözője” — állapítja meg a négy kötetre tervezett magyar sajtótörténet bevezetőjében Szabolcsi Miklós¹. A nagyszabású és hézagpótló munkának most azonban csak a második kötetével kívánunk foglalkozni². Ebből a kötetből is csak a címben jelzett hadi lapokkal, illetőleg a Hadi Lappal³.

A magyar sajtótörténet egészében igen kicsiny részt foglal el a katonai sajtó, sem terjedelmében, sem hatásában nem oly jelentős, de talán 7 oldalnál többet érdemelt volna, s mindenképpen pontosabb információkat adhatna egy olyan történeti mű, amelyet hosszú idő múlva sem követ újabb, nem lesz kiegyesíthető, javított kiadása. A rövid tanulmány szerzője, Kosáry Domonkos, nem ellenőrizte a hivatkozott irodalom pontosságát. Igaz, oka sem lehetett, hogy kételkedjék benne. Sajtóbibliográfusok tévedését vette át (s a pontatlanság a bibliográfus részéről nem éppen bocsánatos bűn).

A legegyszerűbb, ha idézzük a kifogás alá eső részeket a sajtótörténetből: „Bem láthatólag tisztában volt azzal, hogy az adott erdélyi viszonyok között saját központi honvédlapja sem juthat el mindenhová. Hogy tehát egyes seregrészek, vidékek ne maradjanak tájékoztatás és biztató szó nélkül, más, kisebb, mindössze 2—300 példányban megjelenő, helyi hadi újságok létrejöttét is elősegítette... Ilyen helyi orgánus volt... Csíkszeredán a Hadi Lap, amely Bíró Sándor honvéd százados szerkesztésében 1849. május 27-én indult. Címe alatt e közlemény volt olvasható: „megjelenik minden héten egyszer fél íven hétfőn, és ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésük által oly részvétet tanúsítanak lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenkint kétszer, hétfőn és csütörtökön.” E heti kétszeri megjelenésre azonban, egy rövid, június közepi periódust kivéve, nem került sor. A lap egyébként már 9 szám után, július 2-án megszűnt. Ennek mellékleteként látott 1849. június 4—június 14. között hetenként napvilágot a Csíki Gyutacs, Bíró Sándor és Simó Móza szerkesztésében, Csíksomlyón, a ferences kolostor öreg, két évszázados nyomdagépén és betűivel, nyolcadrét alakban. Biztató hadi hírekkel igyekezett olvasóiban a lelkesedést ébren tartani. Mindössze vagy három szám jelent meg belőle és ma már a ritkaságok közé tartozik”⁴ (Kiemelések tőlem — R. R.) Igaz, hogy a ritkaságok közé tartozik, de nem volt benne hadi hír, s biztatás még kevésbé.

¹ A magyar sajtó története. (Főszerk. Szabolcsi Miklós.) (Közread. a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége. Bp., 1979. 25 cm. Id. rész: 1. k. 11. o.

² Uo. 2/1. k. 1848—1867 (szerk. Kosáry Domonkos és Németh G. Béla) 1985. 676. o., 48 t., ill. Bibliogr. a fejezetek végén.

³ Uo. 280—287. o.

⁴ Uo. 280—281. o. Bem központi lapjaként az Ocsvay Ferenc szerkesztette, Kolozsvárott megjelent Honvéd c. lapot említi a sajtótörténet.

Kosáry Domokos forrása elsősorban Lukács József magyar királyi honvéd tiszt-helyettes és lelkes amatőr kutató volt⁵. Lukács ismerte a korábbi hírlapbibliográfiákat és feldolgozásokat, fő érdeme nem az ezek alapján feldolgozott katonai hírlap-irodalom, hanem a buzgó kutatás az egyes példányok után. 1941-ben még csak ezt írhatta: „A jellegzetes Hadi Lapnak volt egy még jellegzetesebb melléklapja, a Csíki Gyutacs. Ebből a »Tüzéri szaklap«-ból sajnos egyetlen példány sem ismeretes... Bíró Sándor és Simó Mózsa szerkesztésében, a főlap mellett, hetenként egyszer jelent meg, 1849. június 4-től élt és a 3. számmal megszűnt.” Lukács a Magyar Könyvszemlében megjelent cikkében Szalády Antalra hivatkozik, hivatkozásának alapjára később visszatérünk⁶.

Lukács nem egészen egy év múlva azonban már tényként közli a „Tüzéri szaklap” melléklap voltát, ugyancsak a Magyar Könyvszemlében, az Előkerült a „Csíki Gyutacs” című közleményben. Ismerteti is részletesen az általa kézbe vett nyomdaterméket, a Hadilevéltárban előkerült 1. és 2. számot. Tartalmát pontosan, méretét néhány milliméter eltéréssel közli.

Lukács mellett a sajtótörténet még Kristóf Györgyöt idézi, aki röviden szintén írt, ugyancsak a Magyar Könyvszemlében, pontosítva a megjelenés adatait. Kristóf csak a Hadi Lap leírását adja, a melléklapra nem tér ki. Hivatkozik a fentebb már említett Szalády Antalra is, megállapítva, hogy a magyar hírlapirodalmat feldolgozó munkájában a Hadi Lapról csak Apor Károly írásbeli információi alapján közölte az adatokat, nem látta az általa leírt újságokat. (Apor Károly személyére később visszatérünk)

Ezekkel az adatokkal jelent meg a minden későbbi forrás alapjául szolgáló Lukács-bibliográfia; a Hadi Lapról mindezt a legújabb magyar sajtótörténet is átvette.⁷

Mi lehet a sorozatos tévedések forrása? Ehhez a Hadi Lap történetét kell röviden áttekintenünk. Valóban Bem tudtával, vagy egyenesen utasítására jelent meg, bár az 1849. április 22-én megjelent előfizetési felhívás így ír: „székely tábori fő parancsnok, csíki ezredes Gál Sándor utasítására szerkeszti Bíró Sándor százados, nyomatik a Csík Somlyói Zárda betűivel”⁸. A ferences kolostorban ezt követően már csak néhány hónapig működött a majd kétszáz éves nyomda, a hadihelyzet alakulása döntően beleszólt sorsába. Már 1849. június 19-én megindult az orosz támadás, július 31-én Segesvár mellett, augusztus 6-án Nagycsúrnél eldőlt Bem erdélyi hadseregének sorsa is. A hadak elvonulása után Erdély és Csíkszék területén hamar berendezkedett az osztrák közigazgatás s első dolgai közé tartozott a „szörnyű forradalmi írások és izgatató újságok” összeszedése, a nyomdák leszerelése. Ez utóbbi igen érzékenyen érintette a kis híján feloszlott csíksomlyói ferences rendet és a hatalmi szóval bezárt

5 Uo. 286—287. o. A hadi lapokra vonatkozó rész: *Lukács József: Katonai hírlapok a Magyar honvédség felállításaig*. Bp. 1942. Kiny. Magyar Katonai Szemle (MKSz) 1941. — *Uő.*: A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferenctől napjainkig 1705—1941. Bp., (1942). — *Uő.*: Előkerült a „Csíki Gyutacs” két száma. MKSz 1942. 50—52. o. — *Kristóf György*: Az 1849-iki Hadi Lap történetéhez. MKSz 1942. 301—304. o. — *Lukács József*: Keeskeméthy Aurél 1849-es katonai lapjáról. MKSz 1942. 429—430. o. — *Dezsényi Béla*: Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben. MKSz 1944. 57—61. o. — *Lukács József*: Csíki Gyutacs. *Élet és Tudomány*, 1849. III. 14. (sic!) Ez utóbbit nem találtam.

6 A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880-ig (*Szalády Antal*). Bp., 1884. XIX. 248. 6. p., 23 cm. Id. rész: 27. o.

7 A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferenctől napjainkig (1705—1941). Bibliographie deutscher Kriegszeitungen und Zeitschriften 1914—1918. Auffindungsort in Ungarn. (Összeállította *Lukács József*). Bp., Lukács Sándor Kvk., [1942] — 189. [3] p.; 2 t. ill.: 20 cm. Id. rész: 49. o.: „CSÍKI GYUTACS. Csík-szereda. Hadászati és tüzéri szaklap. A »HADILAP« melléklapja. 1849. június 4—19. Csak három szám jelent meg. K. és szerk.: Bíró Sándor honvédszázados és Simó Mózsa. Megj.: hetenként egyszer a főlap mellett 8°, kis negyedív. A főlappal együtt júniustól decemberig 2 frt. Csíksomlyói zárda könyvnyomdája. Szalády stat. Irodalom: Szalády, Kereszty—Kristóf. E könyv már nyomdában volt, amikor a Csíki Gyutacs első két számát a Hadilevéltárban felfedezték. A szerencsésen megtalált első számot műmellékletként, e könyv elején közreadjuk. Részletes feldolgozása folyik.”

8 A Hadi Lap előfizetési felhívása a Hadtörténeti Levéltárban: 1848—49. 52/a/174.

iskolát. Olyannyira, hogy még harminc év múlva is elkerülték az iskola történetében annak részletes leírását⁹.

A Csíksomlyón megjelent röplapokból, újságokból gyűjtött, aki tudott, vagy aki mert. Közéjük tartozott Apor Károly báró (1815—1885), jogász, később királyi táblai elnök, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság alapítója és első elnöke. Híres könyv- és nyomtatványgyűjteményét az Erdélyi Múzeumra hagyta. Minden bizonnal szívesen adott tájékoztatást gyűjteményéről az érdeklődőknek, így Szinyeyi József bibliográfusnak is, aki először írta le ezek alapján a Hadi Lap adatait. Szinyeyi József 1877-ben írta a Magyar Könyvszemle számára Hírlapirodalomunk 1848—49-ben című cikkét, amelyben a 11. sorszám alatt a következőket közölte: „Csíki Gyutacs, a Hadi Lap melléklapja 1—3. szám”.

A lap a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában (az Országos Széchényi Könyvtár jogelődje) akkor nem volt meg, az adatok közlését Apor Károlynak köszönte meg lábjegyzetben.

A 28-as sorszámú tétel a Hadi Lap, leírása szintén Apor Károlytól származik, akinek a birtokában — és/vagy az Erdélyi Múzeum gyűjteményében — volt található az 1—6. szám¹⁰.

Az alapvetően kézikönyvek közé tartozó Szalády-mű, A magyar hírlap-irodalom statisztikája változtatás nélkül vette át a Szinyeyi által közölt adatokat¹¹.

Ugyanekkor jelenik meg Glosz Miksa összeállítása a csíksomlyói nyomdatermékekről, de csak a Hadi Lapot említi az 1849-es évből¹². Meglehet, hogy nem ismerte sem Szinyeyit, sem Szaládyt, sem Apor Károlyt, sem a báró gyűjteményét, kizárólag csak a Csíksomlyón megtalálható anyagból dolgozott. Így előfordulhat, hogy a teljes Hadi Lap volt a kezében, s eszébe sem jutott külön kezelni a gyutacsról szóló írást.

Sem a Hadi Lapról, sem kérdéses mellékletéről, avagy cikkéről nem történik említés egészen 1939-ig, akkor jelent meg Kristóf György cikke az Erdélyi Múzeumban és érdekes adatokat tartalmazott.¹³ Ujat nem, csak újabb csoportosításban. Ismertette a régi információkat, s mai ismereteink alapján kétséges, hogy látta-e egyáltalán azokat a lapokat amelyekről írt, vagy bármilyen forrást megnézett-e pontosan. A Hadi Lapról kijelentette, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában nincs meg, holott a Hírlap-könyvtár növedéki naplója szerint 1894-ben vettek példányt állományba¹⁴, ez természetesen csak az állománybavétel éve, sem a forrás, sem a szerzeményezés pontos ideje ebből nem tudható meg. Az Erdélyi Múzeum Egyesület példányát már csonkának írja le, csak a 3. számot találva, holott egy emberöltővel korábban még az 1—6. szám létezett¹⁵.

A továbbiakban közli: „Még rosszabbul állunk a Hadi Lap melléklapjával, a Csíki Gyutacs-csal. Ez tisztán tüzéségi vagy vegyészeti szaklap lehetett. Lehetett — mondok — mert egyetlen példánya sem ismeretes. Szinyeyi¹⁶ többször idézett forrása¹⁷ nyomán írja, hogy a Csíki Gyutacs a Hadi Lap melléklapjaként 8 r. nagyságban, negyedív terjedelemben jelent meg, összesen három számban 1849 júliusában Simó Mózsza szerkesztésében és szintén a csíksomlyói zárda betűivel. Tüzer dolgokkal foglalkozott — mondja tovább Szinyeyi — különösen a puskapor készítését tárgyalta. Lehetséges, hogy így van. De bizonyossággá csak akkor erősödik ez az állí-

⁹ A csík-somlyói róm. kath. főgymnasium értesítője az ... tanévről. (Közli *Imets Fülöp Jákó*) Csík-Szeredában nyomtatott Szabó Albert könyvnyomdájában. Az átnézett évfolyamok: 1882—1890. Imets Fülöp Jákó atya a gimnázium igazgatója volt, könyv- és nyomtatványgyűjtő, gyűjteményében volt példány a Hadi Lapból is.

¹⁰ Hírlapirodalomunk 1848—49-ben. (Újabb adalékok.) (*Szinyeyi József*) Bp., 1877. *Magyar Könyvszemle*, 2. k. 105—127. o. A Hadi Lapról: 112., 113. o.

¹¹ L. a 6. sz. jegyzetét!

¹² A csík-somlyói Szent Ferenc rendi szerzetesek nyomdájában 1662—1884-ig megjelent könyvek és egyéb nyomtatványok teljes címűtára. (Összeáll.: *Glosz Miksa*) Csíksomlyó, Zárda ny., 1884. 5., 42., 45. o. Hadi Lap: 34. o., 101. sz. Imets-féle gyűjteményben.

¹³ Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig (*Kristóf György*) Cluj — Kolozsvár, Minerva 1939. Erdélyi Múzeum. — Az Erdélyi Múzeum Egyesület közlönye XLIV. k. 1939. 3. füzet 249—275. o.

¹⁴ Hadi Lap. 1849. Magyar Nemzeti Múzeum Hírlap-könyvtár növedéki napló 1894. 855. tétel.

¹⁵ L. a 10. sz. jegyzetét.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

tás, ha majd előkerül valahonnan bár egyetlen példányszáma ennek az érdekes lapnak. Addig minden csak másodkézből származó állítás.” Így Kristóf György, s jegyzetben még hozzáteszi, hogy megkereste a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumot és a nagy-sebeni Bruckenthal könyvtárat, de nemleges választ kapott a lapot illetően¹⁸.

A ma olvasójában felmerül a kérdés: hol, merre lehetett ez idő tájt Apor Károly példánya, amelyet az Erdélyi Múzeumra hagyományozott s amelyről az Erdélyi Múzeum Egyesület lapjában író Kristóf nem tud?

Ekkor jelentkezett a nagy felfedezéssel Lukács József, aki eddig a Magyar Könyvsemlében csak a korábbi források alapján írt a Hadi Lapról és részegységeiről. Ismert hírlapbibliográfiája már nyomdában volt, amikor megtalálta a Hadilevéltárban (a mai Hadtörténelmi Levéltár jogelődje) a korábban Szalády, Szinnyeai és Kristóf által leírt lapokat, a felfedezést közreadta a Magyar Katonaujság 1942. február számában¹⁹. S mivel ez az első közlés a már látott darabról, érdemes teljes terjedelmében ide másolni.

„Érdekes ritkasággal gyarapodott a katonai sajtó története. Érdekes, és a katonai művelődéstörténet szempontjából jelentős felfedezésről adhatunk hírt olvasóinknak: a Hadilevéltárban az 1848/48-es iratok egy eddig rendezetlen csomagjából napvilágra került a »Csíki Gyutacs« című tüzérségi szaklap 1. és 2. száma. Ahhoz, hogy e felfedezést értékelhessük, ismernünk kell e ritka lappéldányok életét is.

Amikor 1848. március 15-én megszületett a magyar sajtószabadság, azok, akik tollal is szolgálták a hazát, arra törekedtek, hogy *mielőbb lapja legyen a magyar honvédnek is*. E törekvések eredményeként indult meg *Kolozsváron* 1848 decemberében a »Honvéd« című napilap, *Komáromban* 1849 januárjában a »Komáromi Értesítő«, továbbá *Csíkyszeredán* 1849 májusában a »Hadi Lap«. Ez utóbbi júniusban már *mellékletet* is adott, mégpedig egy igen jellegzetes sajtóterméket, amelynek jelentőségére az akkori hadi viszonyok is éles fényt vetnek. A *melléklet* címe »Csíki Gyutacs«, *jellege pedig »tüzéri szaklap« volt*. Ha *Gábor Áronra*, a híres székely ágyúöntőre és annak hősi munkájára gondolunk, elképzelhetjük, *milyen jelentős lehetett akkor egy tüzérségi szaklap*. S ezt a megtalált lappéldányok is élénken bizonyítják, amennyiben *mindkettőben a löporgyártás akkori lehetőségeiről kapunk érdekes leírást*.

A világsi fegyverletételt követő üldöztetések idején a Habsburg-önkényuralom mindent megtett, hogy a magyarságot testileg-lelkileg béklyóba verje. *Élég volt, ha csak egy példányt megtaláltak a katonai lapokból valakinél, azonnal hadi törvényszék elé állították, s hónapokra fogságba vetették*.

Ez a magyarázata, hogy a későbbi kor sajtótörténészei a 48-as szabadságharc katonai lapjai közül *oly keveset találtak meg épségben* — ha ugyan találtak. A »Csíki Gyutacs«-ból *napjainkig egyetlen példányt sem ismertünk*. Adatait ugyan Szalády Antal hírlapstatistikája megőrizte számunkra, de hogy ő honnan vette adatait, azt még a későbbi kutatásnak kell megállapítania.

A magyar katonai sajtó történelmi tárháza, amelyet 236 esztendővel ezelőtt *II. Rákóczi Ferenc* kezdett építeni, *ismét gazdagodott egy értékkel, egy páratlan ritkasággal*. Ezzel közelebb kerültünk a múlt dicső hagyományaihoz, amelyekből sok erőt meríthetünk harcainkhoz.”

Az ugyanezen évben megjelent hírlapbibliográfia előszavában is leírta röviden a megtalálás tényét, s két oldalról fényképet is közölt, amint a Magyar Katonaujságban is megtalálhatjuk az első oldal képét. A bibliográfiában melléklapnak írta le a Csíki Gyutacs példányait, de hozzátette, hogy feldolgozása folyik. Ez 1948-ig nem történt meg, mert Fitz József A magyar nyomdászat 1848—1849 c. munkájában még ezeket írja: „Bem közlőnye a Hadilap is, melyet 200 éves betűkkel a csíksom-

¹⁸ L. a 13. sz. jegyzetét, *Kristóf*: i. m. 261. o., lábjegyzet.

¹⁹ Megtalálták a Hadilevéltárban a Csíki Gyutacs című szaklap első és második számát (*Lukács József*) Bp., 1942. *Magyar Katonaujság*, 5. évf. 8. sz., febr. 21. 7. o.

lyói ferenerendi barátok nyomtattak, tüzérségi melléklapjával, a Csiki Gyutaccsal együtt. Mindkettőt Bíró Sándor szerkesztette²⁰ Lukács József azonban nem tartotta a kisnyomtatvány alapos elolvasása után megfelelőnek a meghatározást, mert az *Élet* és *Tudomány* hasábjain módosított valamelyest korábbi álláspontján. Ezek szerint a kiadvány „1849 vegyészeinek, lópor- és gyutacskészítőinek harca a nemzeti közöny, az osztrákok és szabotálók ellen... És az ország minden részében kísérlet folyt a minél jobb gyutacs és lópor készítésére. Nemcsak »hivatalosan«, de ezen kívül is. Így vetődtek fel az ismeretlenségből akkoriban a később oly híressé vált erdélyi nevek. Gábor Áron, Bodor Péter, Szacsvai és Gábriányi, s nem utoljára Simó Mózsá, aki annyira ment, hogy nemcsak lőport, gyutacsot készített, hanem kinyomtatta »Csiki Gyutacs« címmel összes vegytani ismereteit, s ezzel egyrészt megteremtette az első magyar tüzérségi aprónyomtatványt, másrészt megvetett alapjait a magyar tüzérségi szakajtónak is²¹».

Végezetül rátérünk a Kosáry Domokos által is említett Kemény G. Gábor-monográfiára, illetve annak Busa Margit által összeállított sajtóbibliográfiájára²². Szükségét azért láttuk, mert a két álláspont — a sajtótörténeté, miszerint melléklet és e sorok írójaé, miszerint újságcikk — közül a harmadikat képviseli: a Csiki Gyutacs melléklet. Ez az álláspont is csak részben tekinthető következetesen képviseltnek, a monográfia szerzője és bibliográfusa ellentmondásba kerültek. A sajtótörténet írójának, szerkesztőjének és lektorának azonban mindez elkerülte a figyelmét.

Kemény, Bemről írva, említi a Csiki Gyutacsot: „Ha időrendbe állítjuk az általa kezdeményezett erdélyi hadi sajtó egyes lapjait, a következő képet kapjuk. Az 1848. december 28-án induló kolozsvári Honvéd-et 1849. április 16. körül Brassóban kiadott Brassói Lap követi. Ezt a Pünköst első napján (máj. 27.) Csíkszeredában kiadott 1849. július 2-ig bezárólag megjelent Hadi Lap, s ennek *nem hírlap jellegű melléklete*, az 1849 júniusának első felében napvilágot látott *Csiki Gyutacs*.”²³ (kiemelés tőlem — R. R.). Ezt ismétli meg Kemény monográfiájának 28. sz. lábjegyzetében is: „...csak hat honvéd és tábori lap volt: Honvéd, Brassói Lap, Székely Hírmondó, Hadi Lap, Komáromi Értesítő és Komáromi Lapok. A Csíkszeredában 1849 júniusában *nyomda, szerkesztő, megjelenési hely és időszakiaság feltüntetése nélkül* megjelent »Csiki Gyutacs«-ot a Hadi Lap mellékletének tekintjük²⁴».

A Csiki Gyutacs önálló tüzérségi szaklapként, melléklapként való szerepeltetése valószínű vitákra adhatott okot, ezért látja jónak Kemény G. Gábor tanulmányában újra és újra leszögezni: „Csiki Gyutacsról... említettük már, hogy nem önálló lap, vagy melléklet, csupán alkalmi melléklete a Hadi Lapnak, amint ezt a Hadi Lap jún. 4-i 2. számának utalása, valamint a melléklet bevezető sorai is bizonyítják. A »Csiki Gyutacs« újbóli felfedezője (Lukács József: *Előkerült a Csiki Gyutacs két száma. Magyar Katonai Szemle*, 1942. 50—52. o.) maga is ennek a véleményének ad hangot, amikor későbbi cikkében (Csiki Gyutacs. *Élet és Tudomány*, 1949. aug. 14. 33. sz.) »tüzérségi aprónyomtatvány«-nak mondja a Hadi Lap mellékletét²⁵».

Az eddigiekkel ellentétben áll a könyv függeléke, ebben ugyanis, bár mellékletnek mondja a Csiki Gyutacsot, teljes címleírást ad mégis, Lukács bibliográfiájának az alapján.

A Hadi Laphoz különösebb hozzáfűzni valónk nincsen. Előfizetési felhívása két-

²⁰ A magyar nyomdászati 1848—1849 (*Fitz József*) Bp., 1948. 212. o. : 25 cm. (Hungária Könyvek) 13. Id. rész: 155. o., ill. 139. o.

²¹ Csiki Gyutacs (*Lukács József*) Bp., 1949. (*Élet és Tudomány*, 4. évf. 33. sz., aug. 14. 182—184. o.) Valószínű ez a bizonyos *Élet és Tudomány*-cikk, amelyet a sajtótörténet is idéz. L. az 5. sz. jegyzetet.

²² Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. (Írta *Kemény G. Gábor*.) — A sajtóbibliográfiát összeállította *Busa Margit*. — Bp., Hadtörténelmi Intézet, 1957. — 171. o. : 2 térk. mell. : 20 cm. — Sajtóbiobl. 113—146. o.

²³ A 2. sz. térképmellékleten az erdélyi hadjárat útvonalai és az erdélyi hadilapok megjelenési helyei szerepelnek. Kiigazításul ehhez: Csíksomlyó nem tekinthető megjelenési helynek, csak nyomdászékhely.

²⁴ Uo. 11—12. o.

²⁵ Uo. 17. o.

²⁶ Uo. 78. o. A felfedezésről l. a 19. sz. jegyzetet.

séget kizáróan közli, hogy a kiadás „székely tábori fő parancsnok, csíki ezredes Gál Sándor utasítására, szerkeszti Bíró Sándor százados, nyomatik a Csík Somlyói Zárda betűivel”.²⁶ Gál Sándort, aki már 1848-ban lefordította a német nyelvű katonai szabványokat magyarra (neve olyannyira összeforrott ezekkel, hogy közönségesen szerzőként tartják számon), Bem tábornok 1849 januárjában nevezte ki a 14. (I. székely)határőrezred parancsnokává. A lap szerkesztője Bíró Sándor, rétyi református lelkész volt, korábban is írt már Kánonfi, illetve Többen név alatt igen radikális cikkeket. De ők ketten a Hadi Lap felelősei és szerkesztői voltak, melléklap kiadása nem fűződik nevükhöz. Mert a Csíki Gyutacs nem melléklap és nem tüzéségi szaklap. Apor Károly után az első, aki kézbevétele alapján írta le, Lukács József, nem egészen figyelmesen olvasta a lapokat, következtetése egyértelműen helytelen — még későbbi, „tüzéségi aprónyomatvány”-helyesbítését is figyelembe véve. Már Lukács is, és utána ha volt még, aki kézbe vette, elmulasztotta a Csíki Gyutacs első mondatát ellenőrizni: „Minthogy e lap neve Hadi Lap ...”!

A Hadtörténelmi Levéltárban (a Hadilevéltár jogutódja) őrzött példányokból egyértelműen megállapítható, hogy a Csíki Gyutacs (Zünder) egyszerűen Simo Mózsa cikke a gyutacsról, a készítés technológiájáról és saját, a gyutacskészítés- és forgalmazás körüli kálváriájáról.²⁷

Ismét a cikk kezdete: „Minthogy e lap neve Hadi Lap, célszerűnek láttam azon tárgyakról értekezni, meljék nélkül had semmi esetre sem folyhat”. A cikk első része négy oldalas, utolsó mondatai: „...a nagy természetben 56 elem létezik, s ezen elemek közül emlékeztem kettőre, melyek közül egyik hamannyal (kálium) vegyülve valami fehér sót ad, s ha ezen só egy más elemmel vegyül bizonyos arányban csekély illesztésre is szörnyű durranással vet lángot, ezen két elem a halvány (Chlor) és dárdany (antimonium), a só pedig mely a halványból és hamanyból alakul a jegecedés törvényje szerint: halvsavas haméleg (Chloras Kalii). Ezen két testből találtam jónak és minden vegyítékek között leg oltsóbbnak vegyíthetni a gyutacs port: de mint hogy e kettőből vegyített por könnyen von vizet a földközi légből, s így a por meg nedvesedvén be nem sül: jónak láttam egy más oly testtel is vegyíteni, mely saját természeténél fogva a vizet be nem bocsátja: ezen test a hígkéneg (Léegend Cinabaris factitia) Fojtatása következik, Simo Mózsa” — és szintén négy oldalas az így kezdődő folytatás: „2 Csíki gyutacs (folytatás) s hogy ezen három testből vegyíték annál tartósabb lánggal hasson bé a lehető nyirkas lőporra ...” A cikk befejezése hasonló, második részének utolsó, csonka mondata: „Az a szent irigység, mely az embernek minden egyéb jeles tulajdonságait be szokta motskolni, az a tisztelt parantsnokságnál sem hiányzik. És az az önzéssel párosult egyedárusság, mely a ma-” — és itt vége, egy sorral lejjebb kurzívval szedve a biztatás: „Fojtatása következik” — ez sajnos még ma sincs meg a Hadtörténelmi Levéltár állományában.

Simo Mózsa Csíki Gyutacs című cikke megjelenésének sürgősségét — és a gyorsaság miatt részletekben történt megjelenését — az 1849 januárjában Nagyváradra telepített Országos Fegyvergyár működésének hiányosságai indokolták. A termelés a kitelepítést követően akadozva indult, az innen kikerült lőpor nem bizonyult jónak, s még egy hamisított szállítmány is súlyosbította a helyzetet. Bár a vizsgálat kiderítette, hogy nem Váradról került a hamisított lőpor a harcoló csapatokhoz, a lőpor és gyutacs körüli vihar hullámai nem ültek el.

²⁶ A Hadi Lap előfizetési felhívása. L. a 8. sz. jegyzetet.

²⁷ Csíki gyutacs 1. és 2. folytatás. Hadtörténelmi Levéltár 55. doboz 2. pallium, Hírlapok. — A Csíki gyutacs alapján a cikkről neve Simo, ékezet nélkül.

A Csíki gyutacs c. cikkről megjelent: Történelmi katonai lapok. (*Rákóczy Rozália*) *Honvédségi Szemle*, 1983. 12. sz. 68—69. o. — A történelem nyomtatott betűje: Válogatott hírlapjaink = Programfüzet 1983—84. Hadtörténelmi Múzeum, Bp., 1983. 9—11. o. Sajtóvizonyok és katonai sajtó a polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság idején: Bölcsészdoktori értekezés (*Bosznayné Rákóczy Rozália*) Bp., 1981. 110—112. o. + Függelék II. A Csíki gyutacs eddig ismert 8 oldala. A disszertáció az ELTE Bölcsészettudományi Kar Könyvtártudományi tanszékén.

Gyakran fenyegette a honvédséget a lőszerhiány, s kellő mennyiségű lőport sem tudtak gyártani, mert nem volt elegendő salétrom. Elrendelték tehát a salétrom-és kénygyártás fokozását, valamint újabb lőpormalmok felállítását is.

Ekkor jelent meg Simo Mózsa cikke saját készítésű gyutacsáról és lőporáról, amelyet a nagyváradi tüzérparancsnokság jónak, de használhatatlannak minősített, mert rontja a fegyver csövét és a „puska ércére emésztőleg hat”. „A nagy váradi tüzér főparancsnokság bírálatát helyesnek ítélem” — írja tovább cikkét Simo — „de a körülményekhez képest hasznosnak nem vélhetem, a tisztelt tüzeri parancsnokság is elismeri, hogy a leg nagyobb szükségben használható az én gyutacsom, s magam is csak annak örvendek, hogy uto szükségben mégis használható”. Cikke utolsó harmadában keserűen jegyzi meg a félreállított feltaláló: „Tudom én mi a baj edes Parancsnokság úr. Az a szent irigység, mely az emberek minden egyéb jeles tulajdonságait beszokta motskolni, ez s tisztelt parancsnokságnál sem hiányzik ...”.

A Csíki Gyutacs *cikk* — és nem önálló tüzérési szaklap — voltát támasztja alá maga a Hadi Lap is. Az 1849. június 4-én megjelent 2. számának utolsó lapján hírül adja: „Lőpor és gyutacs készítéséről jövő számunkban”. A következő szám június 11-én jelent meg, majd a 4. június 18-án, valószínű a csíki gyutacsról szóló értekezéssel, de az íveket nem fűzték össze, így kezdhette meg önálló életét Simo Mózsa cikke. Ha Simo Mózsa gyutacsa nem is bizonyult jónak és időtállóknak, mégis köszönet érte, hogy ezt az érdekes kis tanulmányt az utókorra hagyta, a bibliográfus szakma nagy örömeire ilyen precíz bevezetéssel: „Minthogy e lap neve Hadi Lap ...”

Simo Mózsa cikke függetlenül, kalandos utat járt be mai őrzési helyéig, feltételezésünk szerint a következőt: a szabadságharc bukása után összegyűjtött iratokat, nyomtatványokat és minden felforgató irományt szekereken Bécsbe szállítottak, s ott egy időn túl időrendbe tették és elhelyezték a megfelelő „állományilletékes” levéltárba. A csíksomlyói nyomtatványokkal sokat kezdeni nem tudtak, így amikor lehetett, a Kriegsarchiv meg is szabadult ezektől. Erre az első világháborút követően nyílt alkalom, amikor a magyar és magyar vonatkozású anyagot Ausztria átadta — részben, vagy egészben — a magyar levéltárnak. Így került a Hadilevéltárba több más 1849-es nyomtatvánnyal együtt a Csíki Gyutacs.²⁸ Lukács felfedezése után a Hadimúzeum 1942-ben kérte a Csíki Gyutacs című cikket a Levéltártól, de nem sikerült — még kiállításra sem — megkapnia, kizárólag fotókópiát adott a Levéltár.²⁹ Ezt a fotót 0113/Nyt. szám alatt a Nyomtatványtárban helyezték el, a törzslapra azonban nem írták rá, hogy csak másolat. A felszabadulás után visszaköltözéskor a fotómásolatot — elsődlegesen másolat voltát tekintve — elhelyezték a Fotóarchívumban, ezt a tényt azonban nem vezették rá a nyomtatványtörzslapra, így a kisnyomtatványtár rendbetétele során háborús kárrá nyilvánították³⁰ A Fotóarchívumban azonban, ahol a másolatokat 50.412—50.421 számon nyilvántartásba vették, utaltak a korábbi (nyomtatvány) törzslapszámra. Minderre 1978-ban derült fény, amikor a szerző „Katonai sajtó” jelisével pályázati munkát készített, amelyben rövid áttekintés található a katonai sajtó előzményeiről is.³¹

Végezetül ide kívánczik még egy észrevétel — A magyar sajtó története 2. kötetének nyomdába kerülésekor még nem kézbevehető — sajtóbibliográfiáról. Részletekben már közlésre került Busa Margit munkája, erre korábban hivatkoztunk is.³²

²⁸ Übereinkommen zwischen der königlichen ungarischen Regierung und der österreichischen Bundesregierung betreffend des ehemals K. u. K. Heeresmuseum. Baden bei Wien, 23. Mai 1926.

²⁹ Hadimúzeum 383 sgt/1942. és 444 sgt/1942. ügyiratok.

³⁰ Hadtörténeti Múzeum, 282/1961. ügyirat.

³¹ Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság katonai sajtójához. (Rákóczy Rozália.) Bp., 1979. 117. o. és 118. jegyzet.

— Kézirat.

³² L. a 22. sz. jegyzetet.

Most azonban az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában már használhatjuk a teljes művet.³³

Sajnálattal kell idéznünk a nem kellő körültekintéssel átnézett, de idézett források alapján továbbélő téves címleírást:

Csíki Gyutacs. Alcíme: Zünder.

Csik Szereda. 1849. jún. 4—1849. jún. 14.

Megj. hetenként, 1849. jún. 14.: hetenként kétszer.

Szerk, Biró Sándor és Simó Mózsa. Kiadó Biró Sándor.

Ny. „Csik Somlyói Zárda betűivel” 8 r.

Lelőhely Budapest HtL 1—2. sz. — ts.

Cluj-Napoca EK Apor—Gyűjt. ts.³⁴ (A Cs. Gy. p. sz. t. sz.)

A téves címleíráshoz újabb hozzáfűzni valónk nincsen. A leelőhelyhez is csak annyit: a bibliográfia feloldása szerint a HtL a Hadtudományi Intézet, Hadtudományi Könyvtár Levéltára, Bp., Kapisztrán tér 2. A cím helyes, de ilyen nevű intézet nincs, a Hadtudományi Könyvtárnak pedig nincs levéltára. Létezik a fenti címen az egykori Hadilevéltár — ahol megtalálták Simó Mózsa cikkét — jogutóda, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum keretén belül működő Hadtörténelmi Levéltár, ahol a kérdéses újságcikk már a korábbi források szerint is hiányos volt és sajnos, azóta sem teljes, márpedig a sajtóbibliográfia feloldási kulcsa szerint a „ts” jelentése teljes.

A másik — a kolozsvári — leelőhely esetében csak a reményünk marad, bár lenne az Apor Gyűjtemény a kolozsvári egyetemen, s benne a Simó Mózsa cikk úgy, ahogyan Apor Károly Szinnyei József kérésére leírta, három, vagy akárhány, de kettőnél több folytatásban. Félt azonban, hogy Busa Margit, amint a budai példányt, nem látta a kolozsvárit sem.

³³ Magyar sajtóbibliográfia: 1705—1849.: A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. (Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta V. Busa Margit.) — Bp., OSzK, 1986. 2 db. — Kézirat.

³⁴ Uo. Csíki gyutacs, 1. k. 42. o., 65. tétel: Hadi Lap, 1. k. 85. o. 139. tétel. „Társlap: Csíki Gyutacs”.